

Wnioski

Wyniki badań przeprowadzonych wśród młodzieży sugerują zmniejszanie się rozpowszechnienia używania NSP w tej grupie. Z drugiej strony wskaźniki zgonów są dość wysokie, co może wskazywać, że NSP są coraz bardziej niebezpieczne, ponieważ przy zmniejszającej się skali używania zatrucia nie maleją. Działania z zakresu profilaktyki selektywnej i wskazującej oraz przede wszystkim z zakresu redukcji szkód wydają się konieczne, aby ograniczyć liczbę zatruć z powodu „dopalaczy” oraz podjąć skuteczne działania adresowane do grup ryzyka. Wyzwaniem dla zdrowia publicznego i bezpieczeństwa publicznego jest znaczne ograniczenie dostępności NSP, które wymaga przede wszystkim zmian prawnych, a przykłady Irlandii czy Wielkiej Brytanii wskazują na skuteczność prawa nazwanego „blanket ban”⁴ w walce z rynkiem NSP. Jednakże tego typu rozwiązania prawne mogą pociągać za sobą również negatywne konsekwencje, jak np. stygmatyzacja osób bezdomnych używających NSP w Manchesterze po wprowadzeniu „blanket ban”. Wyniki badań w populacji generalnej oraz wśród młodzieży wskazują na zmniejszanie się rozpowszechnienia używania

„dopalaczy”, jednak liczba zatruć nadal pozostaje na wysokim poziomie. Może to wskazywać na wzrost szkodliwości „dopalaczy”, jak również na bardziej ryzykowne wzory ich przyjmowania. Ponadto pojawienie się nowych fentanyli może spowodować wzrost zatruć, dlatego też warto realizować działania mające na celu edukowanie użytkowników w zakresie nowych niebezpiecznych substancji w ramach programów redukcji szkód.

Przypisy

- ¹ Raport z badania dostępny jest pod linkiem: http://www.cinn.gov.pl/portal?id=15&res_id=1150305
- ² Raport z wynikami badania ESPAD znajduje się pod linkiem: http://www.cinn.gov.pl/portal?id=15&res_id=1037524
- ³ Raport z wynikami badania znajduje się na stronie CINN KBPN: http://www.cinn.gov.pl/portal?id=15&res_id=928538
- ⁴ Rozwiązania tzw. „blanket ban” wprowadzono w 2016 roku w Wielkiej Brytanii. Według brytyjskiej definicji: „Substancja psychoaktywna” oznacza każdą substancję, która: (a) jest w stanie wywołać skutek psychoaktywny u osoby zażywającej i (b) nie jest substancją wyłączonej na podstawie innych przepisów. Na użytek Ustawy substancja wywołuje skutek psychoaktywny u danej osoby, jeśli w wyniku działania stymulującego lub depresyjnego na ośrodkowy układ nerwowy, wpływa również na funkcjonowanie psychiczne i stan emocjonalny osoby zażywającej; oraz w osobny sposób należy zapoznać się ze skutkami psychoaktywnymi danej substancji”.

Artykuł stanowi drugą część rozważań na temat najważniejszych etapów modelowego wdrożenia katalogu usług wspierających osoby e-uzależnione bądź zagrożone e-uzależnieniem w polskich gminach i powiatach.

WDRAŻANIE KATALOGU USŁUG SPOŁECZNYCH W ZAKRESIE ROZWIĄZYWANIA PROBLEMU E-UZALEŻNIEŃ W RAMY LOKALNEGO SYSTEMU EDUKACJI CZ. II

Maciej Dębski

Institut Filozofii, Socjologii i Dziennikarstwa Uniwersytetu Gdańskiego

Prezes Fundacji DBAM O MÓJ Z@SIĘG

Etap czwarty – projektowanie katalogu usług

Etap projektowania to proces powiązanych ze sobą czynności (wydarzeń, interakcji międzyludzkich, międzyinstytucjonalnych) prowadzących do wypra-

cowania projektu katalogu usług szeroko powiązanych ze zjawiskiem e-uzależnienia. Etap projektowania odbywa się na poziomie zleceniodawcy, który w najgorszym przypadku sam decyduje o kształcie usługi. W sytuacji idealnej/optymalnej na tym etapie najlepiej

wywać usługę z udziałem potencjalnych późniejszych wykonawców. To etap, na którym powstaje szczegółowa wizja formy katalogu usług, jego lokalnego charakteru, sposobu wykonania, funkcjonalności itp. Katalog usług postrzegany jest jako zestaw zaplanowanych działań zmierzających do wspierania osób zagrożonych e-uzależnieniem i e-uzależnionych, jak również osób borykających się z problemem powrotu do społecznego życia po przebytej chorobie i odbytych działaniach terapeutycznych. Katalog usług musi być tak projektowany, aby zabezpieczał wdrażanie Modelu, uwzględniając trzy filary profesjonalnego wsparcia: profilaktykę, leczenie oraz integrację:

- **Profilaktyka uniwersalna – ukierunkowana na całe populacje:** działania profilaktyczne adresowane do całych grup (populacji) bez względu na stopień indywidualnego ryzyka występowania problemów e-uzależnień. Ich celem jest zmniejszenie lub eliminowanie czynników ryzyka, sprzyjających rozwojowi problemów związanych z nieodpowiednim użytkowaniem nowoczesnych narzędzi komunikacji w danej populacji. Działania uniwersalne są realizowane na przykład w populacji dzieci i młodzieży w wieku gimnazjalnym, w populacji młodych dorosłych, w populacji rodziców, posiadających dzieci w wieku szkolnym itd.
- **Profilaktyka selektywna – ukierunkowana na jednostki i grupy zwiększonego ryzyka:** działania profilaktyczne adresowane do jednostek lub grup, które ze względu na swoją sytuację społeczną, rodzinną, środowiskową lub uwarunkowania biologiczne są narażone na większe od przeciętnego ryzyko wystąpienia problemu e-uzależnienia. Profilaktyka selektywna jest z definicji przede wszystkim działaniem uprzedzającym, a nie naprawczym. Zakłada ona oszacowanie czynników sprzyjających angażowaniu się w zachowania problemowe i zastosowanie specyficznych strategii, mających na celu redukcję ryzyka oraz wystąpienia niepożądanych skutków korzystania z nowoczesnych narzędzi komunikacyjnych.
- **Profilaktyka wskazująca** gromadzi działania kierowane do jednostek, u których rozpoznano pierwsze objawy zaburzeń lub szczególnie zagrożonych rozwojem problemów, wynikających np. z kompulsywnego korzystania z internetu, gier on-line czy z telefonów komórkowych. Cele

profilaktyki wskazującej odnoszą się do zapobiegania rozwojowi uzależnienia, ograniczanie częstości używania lub zmiana wzorów używania nowoczesnych narzędzi komunikacji na mniej „niebezpieczne”, ryzykowne. Działania ukierunkowane są głównie na indywidualną diagnozę przyczyn problemu i podjęcie stosownej interwencji.

- **Leczenie** rozumiane jako uczestnictwo w zaplanowanym procesie terapeutycznym skierowanym do osoby uzależnionej od nowoczesnej technologii. Etap leczenia to etap o charakterze interwencyjnym, w który zaangażowani są nie tylko przedstawiciele ochrony zdrowia, ale również osoby najbliższe.
- **Integracja** rozumiana jako ponowne pełne włączenie w uczestnictwo w życiu społecznym, zawodowym, szkolnym.

Głównymi celami etapu projektowania katalogu usług są:

- **powołanie i kompletowanie zespołu opracowującego kształt i zakres katalogu usług:** w tej części procesu wdrażania usług skierowanych do osób e-uzależnionych bądź zagrożonych e-uzależnieniem ważnym elementem jest jasne określenie, kto powinien być stałym członkiem zespołu, czy w skład zespołu nie powinni wchodzić również członkowie wspomagający, jak również, na jakich zasadach formalno-prawnych członkowie zespołu uczestnicząc w jego pracach. W niniejszym opracowaniu rekomenduje się, aby zespół opracowujący kształt i zakres projektu katalogu usług złożony był z przedstawicieli możliwie najszerzego grona interesariuszy działających na terenie gminy,
- **funkcjonowanie zespołu:** elementem niezbędnym do projektowania usługi jest odpowiednio funkcjonujący zespół ekspertów, którego głównym zadaniem będzie wypracowanie projektu katalogu usług w zakresie problemu e-uzależnień. W ramach jego powołania należy ustalić najważniejsze reguły pracy zespołu, określić szczegółowy harmonogram prac projektowych, jak również określić przewidywany termin dostarczenia gotowego projektu usługi decydem. Nie bez znaczenia jest również ustalenie przepływu informacji między członkami zespołu jak również zasad protokołowania i dostępności wypracowanych w procesie projektowania usługi,

- **ostateczna redakcja treści dotyczącej projektowanej usługi:** jednym z końcowych etapów prac związanych z programowaniem katalogu usług w zakresie zjawiska e-uzależnienia jest ostateczna redakcja treści dotyczącej projektowanej usługi. Głównym celem tej części procesu jest zamknięcie prac merytorycznych, uspołnienie dotychczas napisanych treści, jak również rozwiązanie najważniejszych problemów i nieścisłości, które pojawiły się w trakcie prac zespołu eksperckiego. Ostatnim elementem w tej części projektowania usługi jest przekazanie wypracowanego projektu dokumentu na poziom decydencki (do prezydenta/wójta/burmistrza),
- **konsultacje społeczne:** w proces projektowania katalogu usług powinna być wpisana zasada bieżącej i otwartej konsultacji postępu prac nad projektem usługi. Przyjęcie partycypatywnej metody wdrażania *Modelu* automatycznie przyczynia się do szerokiego upowszechnienia planowanych działań na rzecz rozwiązywania problemu e-uzależnień.

W diagramie 2 zebrano najważniejsze działania i aktywności, które mogą wypełniać katalog usług w zakresie rozwiązywania problemu e-uzależnień. W sposób świadomy w dalszej części opracowania postanowiono wyróżnić trzy elementy, którym należy przyrzeć się w sposób bardziej wnikliwy. Gdyby spojrzeć na pierwszy wyróżniony element (*promowanie konstruktywnego i społecznie zaangażowanego korzystania z mediów cyfrowych i urządzeń mobilnych*) pod kątem czynników chroniących i czynników ryzyka można z całą stanowczością wskazać, że podejmowanie wszelkich działań zmie-

rzających do promowania kreatywnego korzystania z mediów cyfrowych i urządzeń mobilnych będzie zaliczało się raczej do tych pierwszych, niż powodowało dalszy proces wchodzenia w uzależnienie od nowych technologii. Wskazuje na to J. Pyżalski, formując tezę, że *wciąż brakuje nam pogłębionej wiedzy o tym, co robić, by ci rozwijający się prawidłowo mogli rozwijać się jeszcze lepiej* (Pyżalski, 2017a, s. 291-292). Promowanie konstruktywnego i społecznie zaangażowanego korzystania z mediów cyfrowych i urządzeń mobilnych powinno coraz częściej być udziałem polskich szkół, przedszkoli i innych placówek edukacyjnych. Tak rozumiana profilaktyka odpowiada na najważniejsze założenia, według których:

- współczesne społeczeństwo cyfrowe charakteryzuje się wprost wykładniczym rozwojem nowych technologii, co ma ogromne znaczenie dla społecznego funkcjonowania i życia człowieka w ogóle (rekonstrukcja rynku pracy wraz z redefinicją potrzeb zawodowych (Brynjolfsson, McAfee, 2015, s. 47),
- pojawienie się nowych technologii i ich gwałtowny rozwój przyczynia się do powstawania nowych problemów etycznych związanych z życiem człowieka,
- odpowiedzią na wszędobylskość mediów cyfrowych i urządzeń mobilnych powoduje gwałtowny rozwój nurtu transhumanizmu wspierającego potrzebę bliskiego funkcjonowania człowieka i maszyny (Kurzweil, 2016).

Przyjmując wyżej wymienione trzy punkty za fakt, uważam, że myśląc o szkolnej profilaktyce e-uzależ-

Tabela 1. Typologia szans związanych z użytkowaniem internetu przez młodzież i dzieci.

	Odbiorca	Uczestnik	Aktor
Edukacja	Zasoby edukacyjne	Kontakt z innymi osobami o podobnych zainteresowaniach	Samodzielnie inicjowana i wspólna nauka
Udział i zaangażowanie obywatelskie	Globalne informacje	Wymiana informacji pomiędzy zaangażowanymi grupami i osobami, podejmowanie działań prospołecznych (np. e-wolontariat, altruizm internetowy)	Konkretne formy społecznego zaangażowania, podejmowanie działań prospołecznych (np. e-wolontariat, altruizm internetowy)
Kreatywność, wyrażanie siebie	Różnorodność materiałów źródłowych/inspiracji	Zaproszenie do zaangażowania/wyrażania siebie	Treści tworzone przez użytkowników
Tożsamości i związki społeczne	Treści poradnicze dotyczące zdrowia/problemów osobistych	Relacje/komunikacja z innymi	Ekspresja siebie

Źródło: Typologia S. Livingstone, L. Haddon, uzupełnione za J. Pyżalski, 2016, s. 61.

leżnień, należy położyć nacisk nie na zakazywanie uczniom korzystania z Internetu i smartfonów, ile na umiejętnie ich wykorzystywanie. Zakładam, że w ciągu najbliższych 5 lat jeszcze bardziej i jeszcze częściej będziemy używali urządzeń mobilnych włączonych do sieci, nowe technologie jeszcze głębiej przenikać będą nasze codzienne działania i zachowania, a polska szkoła będzie jeszcze bardziej cyfrowa. A zatem nie o zakazy tutaj chodzi, lecz o umiejętną pracę z uczniem, prowadzącą do nauki wykorzystywania nowoczesnych rozwiązań technologicznych do:

- rozwijania własnych pasji, zainteresowań,
- podnoszenia swoich kompetencji cyfrowych,
- pomocy innym (rozwój osobowości w kierunku nabywania wartości prospołecznych),
- podnoszenia swojej wiedzy (maksymalizacja zysków, minimalizacja strat),
- nawiązywania realnych znajomości i przyjaźni (rozwój własnej sieci oparcia społecznego).

Potencjalnym skutkiem promowania konstruktywnego i społecznie zaangażowanego korzystania

z mediów cyfrowych i urządzeń mobilnych może być powolne przechodzenie użytkowników sieci z typu ODBIORCY treści cyfrowych w kierunku bycia ich AKTOREM (Livingstone, Haddon, 2009).

Odbiorca treści dokonuje prostej recepcji treści, jednakże pozytywne z nich skorzystanie jest możliwe jedynie wówczas, kiedy odbiorca będzie wiedział, jak znaleźć określone materiały on-line i w jaki sposób dokonać ich prawidłowej selekcji (odrzuć materiały mało wartościowych, *fake newsów*, treści propagandowych czy reklamowych). Rola **uczestnika** charakteryzuje się przede wszystkim ciągłym wchodzeniem w interakcje z innymi uczestnikami sieci (fora dyskusyjne, portale społecznościowe, kanały tematyczne), którzy mają podobne zainteresowania czy światopogląd. **Aktor** samodzielnie inicjuje naukę osób, pełniąc rolę np. administratora lub twórcy jakiegoś kanału

Jeśli przyjąć założenie, że profesjonalna realizacja katalogu usług skierowanych do osób zagrożonych e-uzależnieniem oraz e-uzależnionych powoduje bardziej racjonalne i świadome używanie mediów

Tabela 2. Obszary ryzyka związane z używaniem nowych mediów przez młodzież i dzieci.

	Zagrożenia komercyjne	Zagrożenia związane z przemocą/agresją	Zagrożenia związane ze sferą seksualną	Zagrożenia związane ze sferą wartości
Zawartość (odbiorca treści)	Spam/reklama skierowana do dzieci/szkodliwe treści reklamowe	Treści zawierające sceny agresji/przemocy	Erotyka/pornografia	Treści rasistowskie/ nieprawdziwe treści dotyczące zdrowia/narkotyków/promowanie nieodpowiednich postaw
Kontakt (uczestnik ziałania inicjowanego przez dorosłych)	śledzenie działań/ zbieranie danych osobistych	Narażenie na stalking/ prześladowanie	Ryzyko spotkania z obcymi/narażenie na molestowanie, wykorzystanie, szantaż	Niewłaściwe treści/ antywartości przedstawiane w kontakcie z osobą dorosłą
Aktor (sprawca lub ofiara)	Podejmowanie takich działań jak hazard/hakerstwo/ piractwo/świadome lub nieświadome wydawanie pieniędzy on-line	Sprawca lub ofiara cyberprzemocy/ produkcja treści agresywnych	Tworzenie/ produkowanie treści, które mogą być zakwalifikowane jako pornografia	Produkowanie przez młodych użytkowników treści zawierających informacje dotyczące negatywnych zachowań zdrowotnych, antywartości

Źródło: Livingstone, S, Mascheroni, G, Staksrud, E. (2015). *Developing a framework for researching children's on-line risks and opportunities in Europe*. London: EU Kids On-line, za J. Pyżalski, 2017b, s. 171.

cyfrowych, naturalną konsekwencją systemowo funkcjonującego modelu będzie ograniczanie różnego rodzaju zagrożeń związanych z używaniem nowych mediów przez młodzież i dzieci. Zagrożenia te mogą być związane nie tylko z funkcjonowaniem on-line komercyjnych podmiotów, które sprzedają swoje produkty użytkownikom sieci, ale również mogą być powiązane z przemocą, sferą seksualną czy sferą wartości. Jak wskazuje J. Pyżalski, *ze względu na charakter zagrożeń internetowych i kontekst rozwojowy, generalną zasadą powinno być korzystanie z otwartych zasobów internetowych przez dzieci w wieku przedszkolnym jedynie przy udziale osób dorosłych. Aplikacje filtrujące czy blokujące treści mogą tu być pomocne, nie zastąpią jednak rzeczywistej obecności opiekuna* (2017b, s. 173). Drugi wyróżniony w potencjalnym katalogu usług element nawiązuje do *wsparcia rodziców w zakresie nabywania cyfrowych kompetencji i zwiększania wiedzy o zjawiskach bezpośrednio związanych z problemem e-uzależnienia*, wchodzenia rodziców w świat mediów cyfrowych wspólnie z dzieckiem. Za prof. Pyżalskim uważam, że zagrożenia dla małego dziecka związane z wykorzystywaniem TIK nie mają charakteru absolutnego, stają się one ryzykiem dopiero w określonym kontekście, a co ważniejsze – zależne są od postępowania dziecka w sytuacji zetknięcia z takim zagrożeniem (Pyżalski 2017b, s. 162). Jak wskazuje autor, do czynników ryzyka należeć będą nie tylko kompetencje cyfrowe dziecka, ale właśnie czynniki związane z działaniem osób dorosłych w otoczeniu dziecka. W tym zakresie B. Śliwierski formułuje zasadniczą tezę, według której *to nie media niszczą więzi, ale osłabione czy nawet zniszczone przez rodziców więzi otwierają się na przestrzeń bezpośrednią i pośrednią, a więc realną i wirtualną ich podopiecznym – jako już NIE ICH – na nowe, ale w istocie obce im podmioty* (Śliwierski, 2017, s. 28). Innymi słowy można powiedzieć, że jeśli dziecko będzie zaniedbane wychowawczo przez rodziców, to w sieci kanalizować będzie swoje niezaspokojone potrzeby więzi, akceptacji, afiliacji. Badania prowadzone przez Fundację Dbam o Mój Z@sięg w zakresie nałogowego korzystania z telefonów komórkowych przez młodzież szkolną w wieku 12-18 lat wskazały w sposób jednoznaczny, że:

- dzieci i młodzieży w świat mediów cyfrowych wchodzi osamotnieni, bez udziału rodziców (Dębski, 2017, s. 33). Funkcje wychowawcze w tym obszarze *de facto* nie są realizowane, a jeśli nawet

- tak się dzieje, to sytuacje takie są dalece niewystarczające. Ponad połowa uczniów przyznała, że ich rodzice nigdy nie rozmawiali z nimi na temat zasad korzystania z telefonu komórkowego w domu, w szkole czy miejscach publicznych, co trzeci uczeń wskazał, że nigdy nie rozmawiał ze swoimi rodzicami na temat szkodliwości nałogowego korzystania z telefonu komórkowego (s. 92),
- badani uczniowie przyznają w wywiadach, że pierwszych zachowań i nawyków związanych z korzystaniem z internetu oraz urządzeń cyfrowych uczą się od rodziców. Podążając za teorią modelowania, można powiedzieć, że osoby dorosłe stanowią dla dzieci w wieku przedszkolnym punkt odniesienia we wszystkich społecznych zachowaniach – pełnią rolę modelu (Pyżalski, 2017b, s. 173). Dziecko do 6. roku życia naśladuje dorosłych oraz innych członków rodziny (np. starsze rodzeństwo), korzystających w jego otoczeniu z mediów cyfrowych, oraz wszystkie osoby, które towarzyszą mu podczas używania takich instrumentów. Często zdarza się, że dziecko, uczęszczające do pierwszej klasy szkoły podstawowej, posiada utrwalone negatywne wzory korzystania z internetu czy mobilnych urządzeń cyfrowych,
 - wiedza dzieci w zakresie używania mediów cyfrowych i internetu kształtuje się na poziomie deklaracyjnym na o wiele wyższym poziomie, niż wiedza w tym zakresie ich rodziców – tak uważa ponad 60% badanych uczniów (Dębski, 2017, s. 84).
- W marcu 2016 roku Fundacja Dbam o Mój Z@sięg przeprowadziła eksperyment społeczny polegający na odcięciu 103 młodych osób od internetu i cyfrowych urządzeń stacjonarnych i mobilnych na 72 godziny. Wyniki przeprowadzonego oddziaływania wskazują, że korzystanie z internetu, smartfonów, tabletów przez uczniów odbywa się praktycznie przez cały dzień. W trakcie trwania eksperymentu część rodziców miała poważne trudności, aby wspólnie ze swoimi dziećmi spędzać w sposób kreatywny czas wolny. I tutaj dochodzimy do trzeciej wyróżnionej w sposób szczególny usługi, a mianowicie *wsparcia w nabywaniu kompetencji rodzicielskich w zakresie wspólnego spędzania czasu wolnego, zabawy, budowania więzi i odpowiednich emocji.*

Dokończenie w następnym numerze.

Diagram 1. Potencjalne ryzyka, które mogą wystąpić na etapie czwartym - projektowania katalogu usług.

- Brak zasobów personalnych do utworzenia zespołu ekspertów, którego zadaniem jest wypracowanie ostatecznego projektu katalogu usług skierowanych do osób e-uzależnionych i zagrożonych e-uzależnieniem.
- Niechęć organizacji/instytucji/podmiotów prywatnych do wspólnego działania w kierunku włączenia problematyki e-uzależnienia do lokalnego systemu edukacji.
- Brak specjalistycznej wiedzy członków zespołu na temat e-uzależnień.
- Problemy wynikające z funkcjonowania zespołu ekspertów (brak odpowiednich narzędzi, miejsca do spotkań itp).
- Brak kompromisu i spójnej wizji członków wchodzących w skład zespołu ekspertów.
- Negatywne przyjęcie wypracowanego projektu katalogu usług i skierowanie go do dalszych prac.
- Niechęć władz samorządu lokalnego do dalszego wdrażania Modelu.

Diagram 2. Potencjalny katalog usług skierowany do osób zagrożonych e-uzależnieniem bądź osób uzależnionych z uwzględnieniem trzech filarów profesjonalnego wsparcia.

